

СТЕВАН ТОНТИЋ

ОДБРАНА ПОЕЗИЈЕ

Разговор водила Радмила Гикић Пејровић

Стеван Тонтић (30. 12. 1946, Грдановци код Санског Моста) завршио је студије филозофије са социологијом у Сарајеву. Пре рата био је уредник у издавачкој кући. После вишегодишњег егзила у Немачкој (1993–2001) вратио се у Сарајево, где је живео до маја 2014, када се настанио у Новом Саду. Почев од првенца *Наука о души и друге веселе њриче* (Сарајево 1970), објавио је више поетских збирки, међу њима и: *Хулим и њосвећујем* (Београд 1977), *Црна је мајиш недјеља* (Београд 1983), *Сарајевски рукопис* (Београд 1993, 1998), *Блаџослов изњансиџва* (Бања Лука 2001), *Светио и њроклейио* (Нови Сад 2009), *Свакодневни смак свијетиа* (Београд 2013), *Христџова луда* (Београд 2017). *Ауџор је романа Твоје срце, зеко* (Београд 1998) и путописне књиге *Та мјестиа* (Зрењанин 2018).

Саставио је антологије *Новије њјесниџиџво Босне и Херцеџовине* (Сарајево 1990) и *Модерно срџско њјесниџиџво – велика књџа модерне срџске њоезије од Косџиџа и Илиџа до данас* (Сарајево 1991). Књиге есеја *Језик и неизреџиво* и *По налозима њоезије* објављене су у оквиру *Изабраних дјела* (Сарајево 2009).

С немачкој је превео више књига (Награда „Милош Н. Ђурић”), а на немачки, заједно с В. Калинкеом, *Лирику Иџаке М. Црњанског*. Дела су му преведена на више језика, добитник је бројних награда: Шантићеве, Змајеве, Кочићеве, Антићеве, међународне награде Сарајевских дана поезије, награда „Душан Васиљев”, „Љубомир Ненадовић”, Жичке хрисовуље, Велике базјашке повеље и др. У Немачкој је добио награду Баварске академије лепих уметности, награду града Хајделберга „Књџевност у егзилу” и Награду „Рајнер Кунце”.

Радмила Гикић Петровић: У њесми „Не бих волио” кажејте да не бисите волели да се враишите „у њаклене жодине ране младосии”, кад је долазило до „њометненосии свих чула”, бар када је реч о љубави. Па ињак, како је њроишциало Ваще дењињсњво и младосњ?

Сњеван Тонњић: То говори лирски субјект пјесме који се сјећа колико се снебивао и мучио да приђе дјевојци за којом жуди. Вјерујем да је то стање познато већини замомчених дјечака у којима еротски нагон тек почиње да диже главу.

Рођен сам као најмлађе, шесто дијете у земљорадничкој породици у брдима под Грмечом. Отац је био мјесни организатор отпора Нијемцима и усташама, писмен, читао је књиге, постављао тешка филозофска питања Богу, властима и људима. Мајка неписмена, као и све њене сеоске вршњакиње. Релативно добростојећа породица. Тежак је био живот у селу подаље од града, мада се радо сјећам самог крајолика, с пространим ливадама и шумама, с величанственом сликом моћне Грмеч-планине у позадини с југозападне стране. Школа у селу изграђена је и отворена таман кад сам пошао у први разред. По завршетку 4. разреда отишао сам од куће у подстанаре и у Лушци Паланци, варошици удаљеној два сата хода, похађао школу од 5. до 8. разреда. (Тада је у тој школи било око хиљаду ученика, а данас, послњје егзодуса Срба из тог краја, нема ни школе ни ђака.) Потом сам завршио два разреда гимназије у Санском Мосту, да бих одатле прешао у Приједор, промијенио школу и за двије године стекао диплому учитеља. Сањарио сам о пјесничком позиву и објављивао своје помало нејасне пјесме. Откривао сам и чари алкохола. Онда сам, по жељи родитеља, радио годину дана као учитељ у нашем селу и ванредно дао прву годину студија на Филозофском факултету у Сарајеву, камо сам с јесени 1967. отишао на редовне студије. Ферије сам проводио на селу, помажући укућанима у земљодјелству, нарочито током косидбе.

Село је, заједно са десетинама српских села Подгрмеча, спаљено крајем рата 1995. године.

Шња је Вама и Ващој женерањи значила 1968. жодина?

Петог јуна, два дана након београдских, пробудили су се и сарајевски студенти. Сјећам се да сам тога јутра, већ око осам сати, викао у аули Филозофског факултета како „данас мора нешто да се деси!” Дух побуне се осјећао у ваздуху. И заиста, тога дана дошло је до великих демонстрањија студената на сарајевским улицама. У центру града интервенисала је и полињија, многи су добили пендрекком по леђима. Немири су трајали неколико дана,

политичари који су долазили на факултет да нас смирују бивали су извиждани. Послије су многе од нас водили на тзв. информативне разговоре, и мало-помало, чувари поретка успјели су да студенте пацификују. Код мене је јачала потреба за субверзивним мишљењем и ироничним коментарисањем друштвених појава. Почетком наредне, 1969. године постао сам главни уредник студентског листа *Наши дани*, чији је већ трећи број судски забрањен, а редакција смијењена.

Моја друга пјесничка збирка била је 1974. одбијена код сарајевског издавача због „непријатељског” односа према социјализму и самоуправљању, како је нашао београдски професор М. И. Б., рецензент рукописа. Ја сам онда инкриминисане пјесме пренио у нову збирку, која је мирно изашла у Новом Саду двије године касније. Ово помињем само зато да истакнем како је у тој поезији живио дух побуне који је експлодирао 1968. Била је то за мене година поучног искуства и слободе и репресије.

Збирка Сарајевски рукопис настајала је између 1988. и 1993, али је већина њесама написана у ратним данима 1992. У неким њесмама говорише о минским њољима, ѓранајмама, снајјерима и зољама. Можете ли се за чииаоце Летописа љрисејшии настајанка љих њесама и љоѓа времена у Сарајеву?

Нерадо се тога сјећам – то је највећа трагедија, несхатљива историјска грозота у животу самог града и његових житеља, па и у мом животу. Катастрофа са преко десет хиљада мртвих, с десетинама хиљада рањених. Већ сам то негдје назвао онтолошким шоком. Једнако бих сада могао рећи да се ту радило о онтолошкој глупости или лудости политичког и војног ума муслимана (Бошњака) с једне, и браће Србаља с друге стране. Онтолошка глупост муслиманског вођства (у савезу са хрватским) показана је, прије свега, у проглашењу независности Босне и Херцеговине против јасно изражене воље српског народа, а затим у опозиву потписа са лисабонског Кутиљеровог плана кантонизације БиХ којим се рат заустављао на самом почетку. А српска лудост показала се у троипогодишњем бомбардовању Сарајева, чиме су, између осталог, цијели свијет окренули против себе. Свјетски медији даноноћно су хранили своје конзументе стравичним приказима разарања града, сликама и крицима убијених, рањених и болом избезумљених људи... На Западу је створена крајње негативна представа о српском „варварству”, тиме се оправдавала „хуманитарна” интервенција НАТО-а и сатанизација Срба као „лоших момака”. Да би на крају преко сто хиљада Срба морало да напусти Сарајево! А број настрадалих Срба у граду није ни до данас поуздано утврђен.

И шта је ту могао да чини усамљени пјесник, кога су муслиманске власти, поред све муке, тјерале да копа ровове на линији разграничења? Могао је само, под сталном пријетњом смрти, да очајнички брани свој нападнути људски интегритет, своје крхко достојанство, свој језик који нипошто није смио да фалсификује пјесничке извјештаје са дна тог пакла, из срца катастрофе. Тај језик му је био једини потенцијални доказ за будућност: да је у зло доба, на страшном мјесту, био и остао човјек и (можда) пјесник. Све друго било је, у поређењу с тим, неважно.

Призори из те кошмарне стварности као да су сами продирали у пјеснички језик, пјесник није морао ништа да измишља. Морао је само да све то ваљано уобличава, сажима и стеже формом спасавајући се од расула. А то што је остао жив, он и данас (у свом „другом” животу) узима као знак вишње милости или случаја комедијанта. У чему је, како вјерује, садејствовала управо његова поезија. Каква год да је, ма колико рањива, имала је исцјелитељску моћ. Нешто неуништиво у себи.

Михајло Панџић је у Сарајевском рукопису открио поезију „језовите експресивности и до њрскања кайсулиране емотивне енерџије”. Књиџа је наџрађена и Змајевом наџрадом, ње ѡреведена на неколико језика. У Немачкој је доживела ѡри издања.

Панџић је најприје, као уредник *Књижевних новина*, објавио у једном броју тога листа чак 27 тих пјесама. Прокријумчарио сам их из Сарајева по једној дјевојци којој је било допуштено да изађе из града у неком конвоју. Да, та поезија имала је приличног одјека и помогла је свом аутору да преживи. Нисам био на самој додјели Змајеве награде 1994. јер као избјеглица у Њемачкој нисам тада имао право да путујем ван земље.

Док сѡе боравили у райном Сарајеву добили сѡе ѡозив Евројскоџ џрађанскоџ форума да дођете на један важан скуј у Париз. Излџеда да нисѡе ѡишчили?

Тај позив стигао је негдје почетком љета 1992, и требало је да отпутује група од пет-шест сарајевских умјетника и интелектуалаца, међу њима и ја. Чекали смо на лет за Париз у центру града пет-шест дана, да би нам најзад било речено како од нашег жуђењог изласка из смртоносног окружења нема ништа. Власт нам то није дозволила, вјероватно су се бојали да се не бисмо ни вратили. О томе онемогућеном путовању написао сам пјесму у којој сам – пошто ми ништа више није дјеловало вјеродостојно – и државну

власт и Уједињене нације и Француску и Европу почасио епитетом „такозвани”. Једино је моја жена, која је након тих пет-шест дана мога одсуства помислила да сам се већ вратио из Париза, остала за мене вјеродостојна, супротност свему „такозваном” у томе изопаченом, лажљивом свијету.

У њесми „Порука мистериозног гелера” ишцејте о њоми шћиа се десило једној књизи Симона Визентала која је лежала на њолици изнад Ващег радног стола. О каквој је мистерији реч?

Ради се о документарно заснованој пјесми у којој сам представио мрачно-загонетну „поруку” коју ми је над самом главом „саопштио” један гелер. Пробивши зид куће, тај комад гранате је одсјекао са хрбата дио наслова Визенталове књиге *Правда, а не освета*, која је пред рат објављена у Сарајеву. Отфикарио је, врло прецизно, дио наслова иза запете: а не освета, док је оставио нетакнутом ријеч *Правда* – да ту „правду” тумачим како год знам.

Моја библиотека је пропала у Сарајеву. Излазећи илегално из града половином јануара 1993, нисам могао понијети ни једну једину књигу.

Поштом је уследио Берлин и ноћна телефонирања с Београдом у којем је, њо Ващем изласку из Сарајева, осћала да живи Ваща сујруга. Шћиа сће могли да радише у Берлину, како сће се сналазили, колико сће дуго, одвојени од својих и од свега, шћамо осћали?

У Берлину сам, с неколико прекида (кад бих негдје другдје имао стипендију), провео укупно 8 година и 8 мјесеци (од почетка маја 1993. до краја 2001). Све то вријеме нисам имао право да радим, око двије године примао сам социјалну помоћ, а потом преживљавао од хонорара за бројне књижевне наступе, за текстове и књиге преведене на њемачки, и од повремених стипендија. Добио сам и двије велике књижевне награде, у Минхену и Хајделбергу. Промијенио сам већи број адреса, велику муку увијек је представљало продужавање боравишне визе. Тегобно искуство. Али сам стекао и неке добре пријатеље и боље научио језик.

На корицама једне од Ващих књижа рејродукована је уметничка слика у боји, чија је ауторка Ваща жена. Много је њесама њој њосвећено, а сећам се и њесме о жени која је сва овоземљска, „сћирачно једносћавна”, док је лирски јунак њесме „несумњиви њлајтоничар”. Песма се зове „Моја жена”, сћављали сће је и у књиже изабраних њесама.

Књигу изабраних и нових љубавних пјесама *Безумни ѿламен* објавио сам 2015. године. Више пјесама посвећено је, током пола стољећа, мојој жени, па је и стога књига уљепшана њеном сликом у техници енкаустике, којом се она почела бавити прије десетак година. А пјесма „Моја жена” није посвећена њој, односи се на сваку једноставну а изузетно привлачну жену. То је једна од раних, помало откачених, врло слободних пјесама.

Има ли у Вашој ѿезији и од мишљења Хане Арент када је реч о ѿривијалности зла?

Често цитирана мисао умне Хане Арент о баналности зла, из њеног извјештаја са суђења Ајхману, можда ипак не покрива све облике испољавања зла. Ако је ријеч само о класичном масовном убијању људи, заиста су банални они најчешћи и најпознатији начини убијања: метак у потиљак, нож под грло, маљ у главу. Али да останемо код њемачких нациста. Показивали су они нечувену злочиначку инвенцију – узмимо само изум крематоријума кроз који су живи људи претварани у дим! Ту је њихова индустрија смрти добила такве фантазмагоричне димензије да је тешко говорити о баналности таквог, историјски дотле незабиљеженог зла. Можда је Хана Арент под баналношћу зла мислила на моралну биједу таквог убилаштва.

А моја поезија није могла да затвара очи пред свеколиким ратним злом, о којем је свједочила и са лица мјеста.

У ѿговору за друго (бањалучко) издање Ваше збирке Свакодневни смак свијета, Ваш колега Ранко Рисојевић најписао је да следиће ѿезији у којој сће ѿстали ѿзнати – „ѿјевање из живојиног глиба са иронијским оћклоном”.

Критичари и тумачи моје поезије често су истицали њену иронијску настројеност. Рисојевић ме добро познаје, ми се међусобно читамо од наших младих година. Али кад је тај „глиб”, глиб једне злочиначке историје, превршио сваку мјеру, моја иронија почела се стишавати и повлачити пред објективном иронијом и цинизмом саме стварности, из саосјећања према убијенима и прогнанима.

У ѿесми „Христѿова луда” из Ваше најновије, ѿѿоимене збирке, налазимо и ове сћихове: „Ја се, оћкако сам роћен, / Не ѿишам ни Докле / Нић разбијам главу с Куда. / Та ја сам одозго воћен!” Ко ћако говори? Како зајраво насћају Ваше ѿесме?

То су стихови једног данашњег Христовог слѣдбеника који исповиједа своју вјеру с безрезервном преданошћу. На крају пјесме он каже: „... бол трпећи – волим. // И ако ишта знам, / Знањем од којег се луди, / Знам да и ја Христа болим”. Мислим да ће с тим ријечима на уснама добро проћи на Страшном суду.

Моје пјесме настају махом у непредвидљивим тренуцима, на трагу извјесне идеје која би наједном „синула” у глави. По свјетини, снази и увјерљивости те иницијалне појаве, те најаве, могу одмах да осјетим да ли ће од тога нешто бити или неће. Потом тај првотни кратки запис од неколико ријечи може одмах да се развије до потпуног пјесничког облика, или да чека мјесецима, каткад и годинама, док не дође час да се отјелотвори на задовољавајући начин. Бивало је, мада врло ријетко, да за један дан напишем по три-четири пјесме, а онда прође пола године без иједног стиха. На појединим дужим пјесмама или поемама ради се данима и мјесецима, уз безбројна поновљена читања. Писање поезије је несистематична, анархична активност која зависи од стања душе, од расположења.

У збирци Христова луда ѿосѿоји мали циклус од чеѿири ѿесме које ѿоворе о филозофу Спинози, као и циклус „Посвеѿе ѿјесничком ѿлемсѿиву” у којем су ѿесме о Манделѿштаму, Паунду, Андрићу, Скендеру Куленовићу, Поји, Миљковићу и Кишу, ѿе неким ѿесницима с новосадскоѿ градскоѿ гробља. Да ли су ѿо, условно речено, Ваѿи омиљени саѿговорници?

Углавном јесу. Нарочито Андрић, Манделѿштам, Попа, Миљковић и Киш. Ту су чак двије пјесме о Андрићу, које се разликују од других по томе што су највећим дијелом састављене од ријечи и реченица тога писца, а ја сам их само посложио у стихове који се римују. Пјесма о Паунду, кога не познајем довољно, настала је на основу фотографије на којој се он види у гвозденом кавезу за опасне звијери, кад су га Амери ухапсили као заговорника Мусолинијевог фашизма и транспортовали у Америку, гдје је завршио у психијатријској болници. А замало што није на електричној столици.

Циклус о Спинози бави се његовом анатемом (према оригиналном тексту анатеме) и екскомуникацијом из јеврејске заједнице, о чему је неколико сонета својевремено објавио Скендер Куленовић. Зато сам један од тих сонета посветио Скендеру. Узгред, Скендер, Ћопић и моја маленкост дијеле исти завичај под Грмечом.

Ко су они који „корачају уздигнуѿе ѿлаве / и вјечно ѿѿгнуѿе ѿѿо ѿраву ѿасу”?

Једни су поносни, неприлагођени бунтовници, који такво држање често плаћају том својом главом, док су они други покорни поданици, закржљале личности без своје воље и памети, којима свака власт лако манипулише. Намножили су се и у нашем друштву.

Мање је познато да сте објавили и две прозне књиге. Две деценије после романа Твоје срце, зеко (1998) објавило се и аутобиографско дело Та мјеста. Бављење аутобиографом – какво то биће задовољство за писника?

Та књига настајала је без претходног плана – једноставно сам сакупио текстове које сам, током скоро двадесет година, писао о градовима и земљама у које ме је живот доводио. У појединим градовима (Сарајево и Берлин) живио сам врло дуго, друге упознао при краћим боравцима (Јерусалим). Једино сам најдужи путопис у књизи писао с намјером да се читалац њиме уведе у оно што слиједи. Ту сам детаљно описао једнодневну посјету свом спаљеном селу, са сјећањем на доживљаје из младих дана, а текст сам посветио успомени на Бранка Ћопића. А задовољство? Не кријем – лијепо сам се, као и Ви нешто раније, осјећао на додјели Награде „Љубомир Ненадовић” за ту књигу, у знаменитој Бранковини.

Осамдесетих година минулог века, а и касније, вођене су расправе и полемике о националним и наднационалним књижевностима у Босни и Херцеговини. Како сте Ви тада гледали на ова разграничења, односно републичко индигрисување књижевности која се тамо стварала? Да ли сте икад били у дилеми којој књижевности припадају Вања књижевна дела?

Никад нисам био ни у најмањој недоумици којој књижевности припада моје књижевно стваралаштво. Многи српски писци у БиХ, међу њима и ја, писали су екавицом да би и тиме јасно назначили да нису само босанскохерцеговачки (при чему национална припадност остаје неодређена) већ и српски аутори. Термин *босанскохерцеговачка књижевност* форсирали су неки муслимански професори и критичари (страхујући да ће националне подјеле у књижевности водити ка подјели саме земље), док је већина српских, па и хрватских писаца била за националне називе: *српска, хрватска и муслиманска (бошњачка) лијература*. Тако је ипак превладан тај републички културни интегралizam, мада и данас има својих поборника. Но, ја нисам био против могућности заједничког представљања књижевног стваралаштва трију народа те републике, данас независне државе. Уз антологију *Модерно српско*

пјесничтво (1991), прву српску антологију у историји БиХ, саставио сам и антологију *Новије пјесничтво Босне и Херцеговине* (1990), гдје сам у предговору одвојено представио српску, хрватску и муслиманску поезију. Тада сам о томе разговарао и са Светозаром Кољевићем и ми смо се сложили у нашим гледиштима. Кољевић је иначе за издавачку кућу Свјетлост, за едицију коју сам ја водио, био приредио антологијски избор из српске прозе 20. вијека у 30 књига. Таман кад је завршио тај велики посао, избио је рат. И све је отишло дођавола.

Било би занимљиво да нам нешто кажете и о Вашем преводилачком раду. Шта је први услов да се латинске преводјења једног пјесника – јоруџбина или сојствени избор?

Готово нико не наручује преводе пјесничких књига. Сви траже само романе. Чини се да шефови и уредници издавачких кућа само чекају час да разгласе: „И ми роман за трку имамо!” Пјесничке књиге су некомерцијалне и нико их не објављује без финансијске подршке, која је код нас мизерна или не постоји или је даје сам пјесник из свог плитког џепа. Ја сам посљедњих десетак година преводио књиге њемачких пјесника претежно уз подршку фондације Традуки из Њемачке. При томе сам ја бирао ауторе које преводим. Увијек су то била велика или значајна имена, попут Петера Хухела, Гинтера Ајха, Кристофа Мекела, Рихарда Питраса, Уева Колбеа или Јана Вагнера.

Преводјење поезије је изврстан тест сопствених језикотворних способности, а одлично препјеван сонет једног Шекспира или Рилкеа може и да вас усрећи.

И на крају, штањем ћу призвати наслов једне пјесме из Ваше збирке Црна је маји недеља: „А ти? Шта радиш ти?” Шта сада ради Сиван Тонић? Припрема ли нешто ново? Чиме је заокупљен?

Заокупљен сам, хтио – не хтио, патологијом друштва у којем живимо, лошом бесконачношћу наше заглибљене транзиције према бољем, просвијећеном и уређеном друштву с одговорном политиком. Ипак, свему упркос, доста читам, повремено путујем, а преводећи њемачке пјеснике бјемим (прилично успјешно) од писања сопствених ствари. Али ево – одавно сам, за једног београдског издавача, почео да скупљам своје есеје, говоре и разговоре на тему *Одбрана поезије*. Ја сам се у опаким временима бранио поезијом, па бих желио, макар и својим ограниченим снагама, да и ја за њу свједочим.